

Εμπόριο – λιμανόκαλές και ποταμόκαλές – πόλεις και μεγάλα μητροπολιτικά κέντρα: 7ος-4ος π.Χ. αιώνες.

Ο ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ ΚΑΙ Η ΠΡΟΠΟΝΤΙΔΑ

Από τα πρώιμα Αρχαϊκά Χρόνια ως την Ύστερη Αρχαιότητα. Η Ελληνική «Λίμνη» πέρα από τις Συμπληγάδες (630π.Χ.-330μ.Χ.).

Μόνο μια λέξη μπορεί να χαρακτηρίσει τα αισθήματα πουιώθει ένας Έλληνας αντικρίζοντας τον Πόντο: βέος. Δέος για τον Ωκεανό που ανοίγεται σιωπηλός, θαθύρνωμος, ατελείωτος· δίχως ήλιο, δίχως νησιά, δίχως σημείο ορατό στον ορίζοντα. Εδώ, τα μεγέθη και οι αποστάσεις, οι φυσικοί νόμοι και ο χαρακτήρας του τόπου δεν έχουν καμιά αντιστοιχία με τον φωτεινό και αίθριο ελληνικό κόσμο· ξεπερνούν κατά πολύ το μέτρο που χαρακτηρίζει τη γεωγραφική του φυσιογνωμία. Εδώ, πέρα από τις Συμπληγάδες, ανοίγεται ένας άλλος κόσμος. Τα θεόρατα βουνά του και τα μεγάλα πλωτά ποτάμια του, οι απέραντες πεδιάδες και οι εύφορες στέπες του, οι θοσκοτόπι, τα δάση και η πλούσια πανίδα του, τα μεταλλοφόρα εδάφη του, οι ψαρότοποι και οι αλικές του, όλα τα στοιχεία που τον συνιστούν ανήκουν στους αντίποδες της ελληνικής αντίληψης

για τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση.

Για να δημιουργηθεί λοιπόν αυτή η «ελληνική λίμνη» που ονομάστηκε Εύξεινος Πόντος δεν ήταν αρκετοί οι άθλοι των προγόνων. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η ύπαρξη των ελληνικών αποικιών στην Προποντιίδα.

Οι πρώτες αποικίες στην Προποντιίδα

Η φιλική αγκαλιά που απλώνει το ένα της χέρι στον Βόσπορο και το άλλο στην Ελληνική θάλασσα είναι ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στον βόρειο θαλασσινό κόσμο από τη μια, δηλαδή τον κόσμο της Μαύρης Θάλασσας, και στον νότιο από την άλλη, τον κόσμο δηλαδή του Αιγαίου και της Μεσογείου.

Το όνομά της το οφείλει στην άμεση γεωγραφική της σχέση με τον Πόντο. Ίσως ακόμα και στο γεγονός ότι από δω άρχισε

ο αποικισμός και επεκτάθηκε αργότερα στον Πόντο. Όμως η Προποντιίδα, αυτός ο γεωγραφικός και ιστορικός προθάλαμος του Εύξεινου Πόντου, μόνο με το Αιγαίο μπορεί να συγκριθεί. Γιατί είναι ένα φωτεινό θαλάμι με φιλόξενα περιγιάλια, θαθείς κόλπους κι απαγκίστρια όρμου, πολλά μικρά ποτάμια, μεγάλα και μικρά κατοικημένα ή ακατοικητα νησιά, ήρεμη θάλασσα και ήπιο κλίμα.

Η έκτασή της είναι 11.265 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Το βάθος της σε μερικά σημεία κυμαίνεται ανάμεσα στα 500 και τα 1.400 μέτρα, αλλά τα συνηθέστερα της είναι γύρω στα 20 με 50 μέτρα και φτάνουν ως τα 90 μέτρα.

Στα μικρά βόθρα τα νερά φωτίζονται. Γίνονται διάφανα, αντανακλούν τον γαλανό ουρανό. Όταν σκουραίνουν, παίρνουν το χρώμα του ζαφειριού, και νωρίς το πρωί, όταν γυρνούν τα φαροκάικα στη βάση τους –στόλοι

ολόκληροι-, παίρνουν το χρώμα του αμέθυστου.

Πευκώνες, ελαιώνες και αμπελώνες ξεκινούν μέσα από το κύμα. Περιβάλλουν ψαροχώρια, αγροτικούς οικισμούς, λιμάνια με μεγάλες αποθήκες, λόφους με τριώροφα ξύλινα σπίτια και φτάνουν ως το εσωτερικό· εκεί που αλλάζει το τοπίο.

Από την ευρωπαϊκή πλευρά, η εύφορη πεδιάδα της Θράκης με το μαύρο πηχτό χρώμα γίνεται χρυσοξανθή, όταν μετασώσουν τα δημητριακά.

Από τη μικρασιατική πλευρά τα σκιερά δάση και τα εκτεταμένα βοσκοτόπια της Βιθυνίας, τα ιαματικά νερά της και τα φημισμένα μπαμπάκια της συνθέτουν έναν εντελώς ξεχωριστό χώρο. Δυτικότερα, οι χαμηλές καλλιέργειες στους χωματόλοφους απλώνονται ως τη χερσόνησο της Τρωάδας.

Αυτών τον κόσμο αποίκισαν οι Έλληνες που ήρθαν από το ανατολικό Αιγαίο. Ο χώρος τούς ήταν οικίες. Μετρημένος με τα μέτρα που γνωρίζαν. Σχεδόν αιγαιοπελαγίτικος. Και πάρα πολύ κοντινός.

Μια ώρα με τη θάρκα απέχει το βόρειο άκρο της Λέσβου από το νότιο άκρο της Τρωαδικής χερσονήσου απέναντι. Γι' αυτό οι πρώτοι που επεκτάθηκαν στη βορειοδυτική Μικρά Ασία ήταν οι Αιολείς από τη Λέσβο. Ξεκίνησαν τον 8ο αιώνα κι έκτισαν την πρώτη τους αποικία πάνω στα ερείπια της ίδιας της Τροίας.

Με την Τροία, το Σίγινον και το Αχιλλεύον οι Αιολείς κατόρθωσαν να φτάσουν ως την είσοδο του Ελλησποντιού και να ελέγξουν τα Στενά από την πλευρά του Αιγαίου.

Ακολούθησαν οι Ίωνες από τη μικρασιατική Μίλητο. Στο γήρισμα του αιώνα, μεταξύ 700 και 685 π.Χ., οι Μιλήσιοι ίδρυσαν, στη νότια πλευρά της Προποντίδας, την Κύζικο και, το 675, θεμελίωσαν την Άβυδον (το σημερινό Τσανάκ-Καλέ), έχτισαν μια αποικία στην Προκόννησο (το νησί Μαρμαράς) και με τις άλλες αποικίες τους, την Πριαπο και το Πάριον, έφτιαξαν μια ιω-

Ο βασιλιάς της Σπάρτης Μενέλαος συναντά στην Τροία την Ελένη· λεπτομέρεια από ερυθρόμορφο αγγείο, γύρω στο 500 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαού, Ουκρανία.

νική αλυσίδα κατά μήκος της μικρασιατικής Προποντίδας.

Αρκετές δεκαετίες αργότερα, γύρω στο 600 π.Χ., οι Σάμιοι έχτισαν απέναντι την Πέρινθο, το Ηραϊόν Τείχος, τη Βισάνθη, την Τυρόδιζα κι έτσι δημιουργήθηκε μια άλλη ιωνική αλυσίδα κατά μήκος της θρακικής Προποντίδας προς τα δυτικά.

Στο μεταξύ όμως, στην ανατολική πλευρά της Προποντίδας είχαν ιδρύσει οι Δωριείς τέσσερις αποικίες, τον Αστακό και την Χαλκηδόνα στα μικρασιατικά παράλια, το Βυζάντιον και τη Σηλυμβρία στα θρακικά παράλια. Και οι τέσσερις αυτές αποικίες ήταν μεγαρικές.

Το πρώτο μεγάλο ρεύμα του ευξεινοντιακού αποικισμού ξεκίνησε για να διαβεί τον Βόσπορο αμέσως μετά την ίδρυση του Βυζαντίου. Η μεγαρική αποικία που θεμελιώθηκε γύρω στο 640-635 π.Χ., αυτό το ακρόπρωρο που ελέγχει την πύλη του Βοσπόρου, κρατάει μέχρι σήμερα το κλειδί της επικοινωνίας ανάμεσα στον Βορρά και το Νότο: ο θαλάσσιος δρόμος από τη Μαύρη Θάλασσα στην Προποντίδα, το Αιγαίο και την υπόλοιπη Μεσόγειο περνά μέσα από το στενό του Βοσπόρου.

Βυζάντιον-Κωνσταντινούπολις, η πόλις-κλειδί

Μισός αιώνας χωρίζει την έναρξη του αποικισμού στην Προποντίδα από τη θεμελίωση των πρώτων αποικιών πέρα από τον Βόσπορο. Αλλά μέσα σε αυτά τα πενήντα χρόνια, από το 685 μέχρι το 635 π.Χ., οι Αιολείς, οι Ίωνες και οι Δωριείς –με τις δέκα πρώτες αποικίες που έχτισαν από την είσοδο του Ελλησποντιού ως την είσοδο του Βοσπόρου– είχαν καταφέρει να συνδέσουν το Αιγαίο με τον Άξενο Πόντο. Και η Προποντίδα, με τις δεκάδες ελληνικές πόλεις της, τον ναυτόκοσμο και τον αγροτικό πληθυσμό της, στήριξε τον ευξεινοντιακό Ελληνισμό σε όλη τη διάρκεια της μακρόχρονης ζωής του. Από τον 7ο π. Χ. αιώνα μέχρι τον 4ο μ.Χ. αιώνα, η πόλις-κλειδί που κράτησε ανοιχτό τον δρόμο της επικοινωνίας ονομαζόταν Βυζάντιο. Αυτός ο αρμός συνέδεε τη μητροπολιτική Ελλάδα με την ελληνική διασπορά στα πέρατα του βορειοανατολικού κόσμου.

Κι όταν πέρασαν τα χίλια πρώτα χρόνια κι όλα έδειχναν πως τίποτα δεν θα μπορούσε πια να συγκρατηθεί στην κάθοδο των

Ασημένιος αμφορέας, εξαιρετο έργο ελληνica τεχνική, γύρω στο 400 π.Χ. Στην άνω ζώνη: αλογατοαρχής Σκύθες, βρέθηκε σε σκυθικό βασιλικό τάφο, στην περιοχή Ντινπροπετρόφσκ, 700 περίπου χιλιόμετρα μέσα από τα παράλια (Ουκρανία), Μουσείο Ερμιτάζ.

Αρχαία Κολχίδα, χωριό Πιτοβόρι (παραθαλάσσια Γεωργία), στην αποθήκη της ανασκαφής: αγγεία από την Αθήνα, την Κύζικο, τη Χίο, τη Θάσο, τη Σινώπη, για τη μεταφορά λαδιού και κρασιού.

Φωτ. Αθηνά Μουσειούλη

Βαρβάρων, στη νοτιοανατολική Ευρώπη, και τις στρατιές των Σασσανιδών Περσών, στη δυτική Ασία, η ελληνική Προποντιδα έγινε το κέντρο του νέου κόσμου που γεννιόταν στα τέλη της ύστερης Αρχαιότητας.

Το 330 μ.Χ. ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος μετέφερε την πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τις όχθες του Τίβερη στο βορειοανατολικό άκρο αυτής της θαλασσινής Λεκάνης, που ενώνει την Ευρώπη με την Ασία και τη Μαύρη Θάλασσα με τη Μεσόγειο. Το αρχαίο Βυζάντιον ονομάστηκε Κωνσταντινούπολις.

Οι εκατοντάδες ευειροποντιακές αποικίες –που θα έπεφταν στην αφάνεια, θα εκβαρβαρίζονταν ή θα βούλιαζαν μέσα στις προσχώσεις των μεγάλων ποταμών– βρέθηκαν εντελώς εξαφανικά στον άμεσο περίγυρο της νέας πρωτεύουσας. Δύο-τρεις μέρες απέχουν από την Κωνσταντινούπολη οι εκβολές του Δούναβη και τα παράλια της Κριμαίας. Τέσσερα ώς έξι μερόνυχτα μακριά βρίσκεται η Τραπεζούντα, το μεγάλο λιμάνι του νότου, και άλλες τόσες απέχει από την Κωνσταντινούπολη το Παντικαίπιον, στην είσοδο της Αζοφικής. Κι όπως η ίδρυση των αποικιών στην Προποντιδα υπήρξε η προϋπόθεση για τη δημιουργία του αποικιακού δικτύου στον Εύξεινο Πόντο, έτσι και η ίδρυση της πρωτεύουσας του Ορθόδοξου Κόσμου στην Προποντιδα ήταν η προϋπόθεση για την επιδίωξη των ελληνικών και των εξελληνισμένων πληθυσμών πέρα από τον Βόσπορο.

Οι τύχες των Ελλήνων της Μαύρης Θάλασσας ήταν συνυφασμένες με την ιστορία των Ελλήνων της Προποντιδας. Όλα άρχιζαν κι όλα κατέληγαν εκεί: στην Κωνσταντινούπολη την πνευματική μητρόπολη των λαών που ανήκαν στην "Ορθόδοξη Βυζαντινή Κοινοπολιτεία". Στη λαμπρή πρωτεύουσα των δύο πολυεθνικών αυτοκρατοριών, που από το 330 μέχρι το 1453 υπήρξε η έδρα των Βυζα-

Ο Ίστρος-Δούναβης και η μητροπολιτική Ίστρια

Ο ποταμός Δούναβης έχει μήκος 2.850 χλμ. Κατεβαίνει από τον Μέλανα Δρυμό, διασχίζει οκτώ κράτη, δέχεται τα νερά δεκάδων άλλων ποταμών και εκβάλλει στα βορειοδυτικά της Μαύρης Θάλασσας, όπου σχηματίζει ένα παρά πολύ εκτεταμένο δέλτα.

Σιδηρές Πύλες: Πάνω στα σύνορα Γιουγκοσλαβίας-Ρουμανίας το ποτάμι περνάει ανάμεσα σε ψηλά βράχια, σκεπέλους και υφάλους.

Ο Άνω και Μέσος Δούναβης ως τις Σιδηρές Πύλες δεν ήταν προσπελάσιμος για τα αρχαία πλοία, που ανέπλεαν το ποτάμι από τη θάλασσα προς το εσωτερικό. Η ποταμοπλοία τερμάτιζε στις αδιάβατες Σιδηρές Πύλες. Αυτό το τμήμα του ποταμού οι αρχαίοι Έλληνες το ονόμαζαν Δανούβιο (ρίζα κελτική). Από εδώ και πέρα τον Δούναβη τον έλεγαν Ίστρο.

Κάτω Δούναβης ή Ίστρος: Από τις Σιδηρές Πύλες με κατεύθυνση ανατολική ο ποταμός αποτελεί το σύνορο Ρουμανίας-Βουλγαρίας. Δέχεται τα νερά των μεγάλων ρουμανικών ποταμών που κατεβαίνουν από τα Καρπάθια και μικρότερων βουλγαρικών που έρχονται από την οροσειρά του Αίμου (Μπαλκάν και Στάρα Πλανινά) και 100 χλμ. πριν φτάσει στη θάλασσα αλλάζει κατεύθυνση: στο ύψος της βουλγαρικής πόλης Σιλίστρα αρχίζει η βορινή ροή του. Καθώς διασχίζει μια μεγάλη επίπεδη έκταση, ο ρους του φαρδύνει, σχηματίζει τενάγη, παραπόταμους, έλη και μικρές νησίδες.

Έτσι η ρουμανική πεδιάδα χωρίζεται στα δύο: δυτικά η επαρχία Μουντένια (η παλαιά Βλαχία) και ανατολικά η επαρχία Ντομπρουτζά (βυζαντινή-ρωμαϊκή Μικρή Σκυθία ή Παρίστριον θέμα).

Στο βορειότερο σημείο της διαδρομής του, στο Γαλάτσι, έχει φτάσει πια στη ρουμανική επαρχία της Μολδαβίας. Εκεί δέχεται τα νερά των δύο молδαβικών ποταμών Σιρέτ και Προυτούλ και στρίβει ξανά προς τα ανατολικά.

Σύνορα Ρουμανίας-Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας Μολδαβίας: Ο ποταμός ανοίγεται σε τρεις βραχίονες, διαμορφώνει το πελώριο τρίγωνο του Δέλτα και χύνεται στη Μαύρη Θάλασσα.

I = Η περιοχή της πρώτης εγκατάστασης (7ος-6ος π.Χ. αι.).

IIa = Τμήμα τείχους της Κλασικής εποχής (5ος-4ος π.Χ. αι.).

IIb = Περιοχή αρχαίων ιερών.

III = Τμήμα του Ελληνιστικού τείχους (3ος-1ος π.Χ. αι.).

IV = Τμήμα του Ρωμαϊκού τείχους (2ος-3ος μ.Χ. αι.).

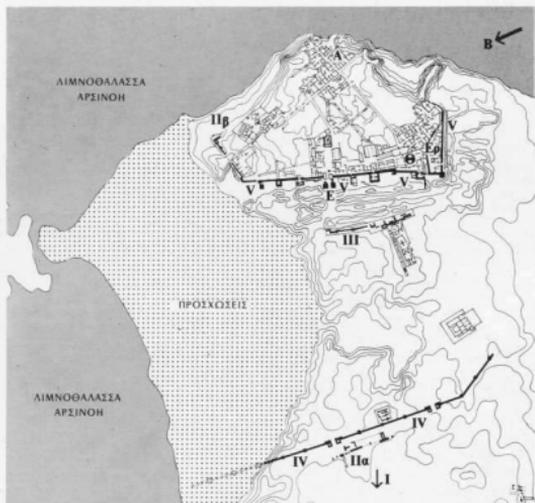
V = Το Ρωμαϊκό-Βυζαντινό τείχος περιέβαλλαν ένα μικρό μέρος της αρχαίας πόλης (3ος-7ος αι.).

E = Η είσοδος της Ρωμαϊκής-Πρωτοβυζαντινής Ίστριας, ενισχυμένη με 4 πύργους. Η κεντρική οδός οδηγεί σε μία από τις 4 θαλασσινές (+) που χτιστήκαν εντός των τειχών.

A = Η αριστοκρατική συνοικία της πόλης, όπου βρισκόταν και το Επισκοπείο.

Θ = Θέρμες. Τα ρωμαϊκά λουτρά επεκτετασθηκαν και λειτουργησαν ως τον 7ο αι.

Ερ = Στο νοτιοδυτικό άκρο του εμπορικού κέντρου δρέθηκαν εργαστήρια και σιταποθήκες της Πρωτοβυζαντινής εποχής.

Ο αρχαιολογικός χώρος της Τούτριας (Ρουμανία), μέσα στην ερημιά της λιμνοθάλασσας που παγώνει τον χειμώνα. Εκατοντάδες φίδια φωλιάζουν στο γεροχτισμένα ρωμαϊκά-πρωτοβυζαντινά τείχη της (V στο πλάνο της σελίδας 19). Φωτ. Νίκος Τσούχλος

Ίστρος, Ίστρια και Ιστρίοπολις:

Τα τρία ονόματα της αποικίας που έχτισαν εδώ οι Μιλήσιοι έμποροι και ναυτικοί, για να ελέγχουν την είσοδο του ποταμού Ίστρου. Το Ιερόν στόμιον ή Βραχίον Αγίου Γεωργίου βρίσκεται 90 χλμ. βορειότερα, πάνω στα τενάγη της Ίστριας.

Η αρχαιότερη και σημαντικότερη ελληνική μητροπολιτική αποικία της δυτικής πλευράς

του Εύξεινου Πόντου ήταν χτισμένη πάνω σε μια χερσόνησο που χώριζε τη θάλασσα από τη λιμνοθάλασσα (ίσως και να ήταν ένα μικρό νησί). Η διάβρωση και οι προσχώσεις έχουν επιφέρει τεράστιες αλλοιώσεις. Σήμερα είναι αδύνατον να αντιληφθεί κανείς τον χώρο. Ο θάλτος έχει επεκταθεί και το αρχαίο λιμάνι έχει εξαφανιστεί. Οι κύριες ασχολίες των αποίκων ήταν η

αλιεία, το πάστωμα των ψαριών και η εξαγωγή τους, η αγορά αιτηρών και δερμάτων από τους Γέτες (θρακική φυλή της παραδουνάβιας πεδιάδας), η αγορά και το εμπόριο των δούλων. Η ποταμοπολιεία τούς έδινε τη δυνατότητα να εισχωρήσουν βαθιά στη ρουμανική ενδοχώρα από κει αγόραζαν θαυμάσιο μέλι και κερί. Τα ελληνικά προϊόντα που αντάλλασαν ήταν κεραμι-

Ο κάτω Δούναβης-Ίστρος, ο πιο «ελληνικός» ποταμός της Μαύρης Θάλασσας. Χιλιάδες Κεφαλλονίτες, Ιθακίοι, Ανδριώτες, Μικονιάτες και Σαντορινιοί, Χιώτες και Κασσιότες δούλευαν στο ποτάμι: πλοηγοί, μουσιέρηδες, καπατσαίοι, τσούρμα, καρβομαραγκοί, ψαράδες, ναυπηγοί, οδηγοί παραβουστικών. Οι όλοι έκαναν οικονομίες για να αγοράζουν σιγά-σιγά την ξυλεία να φτιάξουν ένα δικό τους «αλεπόκι» –έτσι και συνεταιρικό.

κή και έργα αργυροχοΐας, ελαιόλαδο, κρασί και υφάσματα. Η χρήση του κεραμικού τροχού και τα λεπτά τοιχώματα των αγγείων εντυπωσίαζαν ιδιαίτερα του Γέτες αλλά και τους Δακούς των Καρπαθίων. Γύρω στο 400 π.Χ. άρχισαν και αυτοί να χρησιμοποιούν τον τροχό, για να κατασκευάζουν ελληνικού τύπου αγγεία, «μεγαρικά» ή «δηλιακά».

Οι Ίστριοι δεν καλλιεργούσαν τη «χώρα» τους, δηλαδή τη ζώνη γύρω από την τειχισμένη αποικία. Μέσα στον Ξένο και θάρβαρο, αν και φιλόξενο, τόπο διατηρούσαν εντός των τειχών τα πατροπαράδοτα έθιμα και τους πολιτειακούς θεσμούς που τους ξεχώριζαν από τους γηγενείς.

Τα πλούτη της ελληνικής πόλεως και η ευημερία των Θρακών

της υπαίθρου ήταν φυσικό να προκαλέσουν το ενδιαφέρον των Σκυθών που ζούσαν πέρα από το Δούναβη. Η διείσδυση είχε άλλοτε ειρηνική μορφή κι άλλοτε ληστρική. Οι Ίστριοι ήταν υποχρεωμένοι να χτίσουν γερά τείχη με πύργους (III στο σχέδιο).

Η μεγάλη όμως εποχή των ασταμάτητων επιδρομών ξεκινάει το 281 π.Χ., όταν οι Κέλτες πέρα-

Φωτ. Μαρία Γριγοριτσάκου-Βρετόν

Νεκροταφείο σε νησίδα του Σουλινά, στο δέλτα του Δούναβη. Οι Ίστριοι, που έλεγχαν ολόκληρο το δέλτα (μια έκταση 5.640 τ.χλμ.), ονόμαζαν τον κεντρικό αυτό βραχίονα Καλόν Στόμα. Και πράγματι στο Καλόστομον καταλήγουν μυριάδες κοπαδιά ψάρια που έρχονται από τα άκρα του Ευξεινού και της Μεσογείου για να γεννήσουν στις εκβολές του Δούναβη.

Ίστρια. Πολλά από τα κτίσματα του 2ου μ.Χ. αι., όπως τα μεγάλα ρωμαϊκά λουτρά στο νοτιοδυτικό τμήμα του εμπορικού κέντρου της πόλης, επισκευάστηκαν μετά τις επιδρομές του 3ου και του 4ου αι. και συνέχισαν να λειτουργούν ως τις καταστροφικές επιδρομές του 7ου αι. (Θ στο πλάνο).

Φωτ. Μαρία Γριγοριτσάκου-Βρετόν

Φωτ. Μαρία Γρωτονοταρίου-Βρετού

Η ετήσια αλιευτική συγκομιδή της Ρουμανίας φτάνει τους 40.000 τόνους ψάρι. Τα μαυροθαλασσίτικα παστά ήταν περιζήτητα στην αγορά της αρχαίας Αθήνας. «Κι άχ, νόστιμη πού είναι ή παλαμιδα, μά άν γίνει και μέ ακορδαλιά, ξέγραψε τ' άλλα ψάρια», λέει ο Ανάνιος στους *Ιάμβους* του.

Η κεντρική πύλη του τείχους, ενισχυμένη με 4 πύργους, ήταν η μοναδική είσοδος της ακριτικής πρωτοβυζαντινής Ίστριας, (Ε στο πλάνο της σελίδας 19). Η συρρίκνωση των αρχαίων ελληνικών πόλεων είναι χαρακτηριστικό φαινόμενο της εποχής των μεγάλων γοθικών, ουν-βικών και σαρδικών επιδρομών.

Φωτ. Μαρία Γρωτονοταρίου-Βρετού

σαν τον Δούναβη και εισέβαλαν στα νότια εδάφη. Η κελτική μετανάστευση στα μακεδονικά βασίλεια της χερσονήσου του Αίμου αλλά και οι συνεχείς πόλεμοι ανάμεσα στους Επιγόνους είχαν ως αποτέλεσμα τη σταδιακή παρακμή των ελληνικών πόλεων και την εξασθένηση της άμυνας στο μόνιμα απειλούμενο σύνορο του Δούναβη. Σε όλη τη διάρκεια της Ρωμαιοκρατίας νέοι λαοί διαβαίνουν τα μεγάλα ποτάμια του Βορρά, τον Δον, τον Δνείπερο, τον Δνείστερο, διασχίζουν τη ρωσική και ουκρανική στέπα, τον μολδαβικό σιτοβολώνα και φτάνουν στο δέλτα του Δούναβη.

Οι Ιστριοι κτίζουν νέα τείχη (IV στο σχέδιο) αλλά και μεγάλα δημόσια συγκροτήματα, όπως τα λουτρά στο εμπορικό κέντρο της πόλης (Θ στο σχέδιο). Το 238 μ.Χ. οι Γότθοι την λεηλατούν και την ρημάζουν. Επιτρέφουν το 242, 245, 253 και το 267. Μερικές δεκαετίες αργότερα η Ίστρια ξανακτιάζεται (V) και όλο το αρχαίο οικοδομικό υλικό εντοιχίζεται στα τείχη της. Η πόλη, για αμυντικούς λόγους, περιορίζεται εδαφικά. Τα γερά τείχη της (πάχους 4 μέτρων) περιβάλλουν μόνο το θαλασσινό, δηλαδή το ανατολικό, άκρο της αρχαίας πόλης και η κεντρική πύλη του τείχους (Ε στο σχέδιο) ενισχύεται με 4 πύργους.

Η πρωτοχριστιανική Ίστρια

Όταν το 330 ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος μετέφερε την πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τη Δύση στην Ανατολή, στο νοτιοανατολικό άκρο της εκτεταμένης θρακικής πεδιάδας, ολόκληρη η Θράκη βρισκόταν κάτω από τη μόνιμη γοτθική απειλή. Και πίσω από τις ορδές των Γότθων ακουλούθουσαν στήφη αναρίθμητα ασιατικών και βόρειων λαών.

Το σύνορο του Δούναβη έγινε ο ακρογωνιαίος λίθος της βυζαντινής άμυνας και η θρακική πεδιάδα η ασπίδα της Κωνσταντινουπόλεως. Το αυτοκρατορικό

Καπιντάβα: Το ρωμαϊκό στρατόπεδο της Capidava (έδρα της Cohors I Germanorum) στο Δούναβη (σήμερα χωριό Ντουναρέα). Ανοικοδομήθηκε από τον Μέγα Κωνσταντίνο τον 4ο αι. και επισκευάστηκε ξανά από τον Αναστάσιο στα τέλη του 5ου αι. Το στρατόπεδο—απέχει 75 χλμ. από την Τόμι-Κωνσταντία (Κωνσταντία)—προσέδρατε την επαρχιακή πρωτεύουσα από τα στήθη των Βαρβάρων που περνούσαν το ποτάμι. Όταν έσπασε το μέτωπο στη διάρκεια της επήρσης των Αδάρων (602-610), οι παραθαλάσσιες πόλεις Ίστρια, Τόρις, Κάλλατις έσθλησαν. Οι Βυζαντινοί έχασαν τον έλεγχο της περιοχής μέχρι την 10α αιώνα. Μόνο ο αυτοκρατορικός στόλος εμφανιζόταν, σπάνια το ιππικό, και ο πληθυσμός θριακόταν στο έλεος των επήρσιών. Όταν άρχισε η αναδιοργάνωση, τον 9ο-10ο αι., η Καπιντάβα έγινε και πάλι σημαντική κωστρόπολη, έδρα της βυζαντινής ναυτικής διοίκησης Λυκοσταοιου.

ενδιαφέρον στην περιοχή δεν περιορίστηκε στην ίδρυση φρουριών και στην παροχή προνομίων προς τους πληθυσμούς τους εγκατεστημένους γύρω από τα στρατόπεδα κατά μήκος της νότιας όχθης του Ίστρου. Η οικονομική ανάπτυξη των ακριτικών πόλεων ήταν εξίσου σημαντική. Η Ίστρια όμως βρισκόταν πολύ κοντά στο ποτάμι και το λιμάνι της δεν παρείχε καμιά ασφάλεια. Γι' αυτό, ένα μεγάλο μέρος της εμπορικής δραστηριότητας μεταφέρθηκε στην Τόμι (σημερινή Κωνσταντία), 66 χλμ. νοτιότερα της Ίστριας. Έτσι, η αρχαία αποικία των Μιλησίων, αναβαθμισμένη από τον καιρό των Ρωμαίων, στη διάρκεια του 4ου μ.Χ. αιώνα συγκέντρωσε τον εμπορικό και ναυτικό κόσμο της περιοχής και έγινε διεθνές λιμάνι. Η πόλη ανοικοδομήθηκε, απέκτησε ένα πελώριο τριώροφο κτίσμα που εξυπηρετούσε τις ανάγκες του λιμανιού και μετονομάστηκε σε Κωνσταντιανιά.

Η μητροπολιτική Ίστρια, πάνω στο μεταίχιμο της πρωτοχριστιανικής

Αυτοκρατορίας και του άγριου βαρβαρικού κόσμου, είχε πια χάσει την αρχική της σημασία. Παρέμεινε το προκεχωρημένο φυλάκιο της Κωνσταντινούπολης, μια παλαιά και λαμπρή ελληνική πολιτεία μετέωρη στο χώρο και το χρόνο. Και το ένα κύμα των εισβολέων διαδεχόταν το άλλο και η ύπαιθρος γύρω ρημάζε.

Η ενίσχυση της άμυνας και τα μεγάλα χριστιανικά συγκροτήματα που χτίστηκαν στην Ίστρια έγιναν τον καιρό του αυτοκράτορα Αναστασίου (491-518) και ξανά τον καιρό του Ιουστιανίου (527-565). Αλλά η συχνότητα με την οποία οι Σλάβοι παραβίαζαν το σύνορο του Δούναβη, από τις αρχές του 6ου αιώνα, και το βάθος της επέκτασής τους στην ενδοχώρα της βυζαντινής Θράκης ξεπερνούσαν και τις δυνατότητες των αμυντικών έργων και τους διπλωματικούς ελιγμούς της βυζαντινής πολιτικής. Καθώς η στάθμη των νερών ανέβαινε και τα προσχωσιγενή χώματα απέκλειαν την επικοινωνία με τη θάλασσα και η Ίστρια βούλιαζε ανάμεσα στα έλη, οι κάτοιο-

Το πολύχρωμο ψηφιδωτό του 4ου μ.Χ. αι. διακοσμούσε το δάπεδο του 8' ορόφου ενός πελώριου κτηρίου που εξυπηρετούσε τις λιμενικές ανάγκες των Κωνσταντινίων (Κωνσταντίνα). Ο χώρος είχε έκταση 2.050 τ. μέτρα, το ψηφιδωτό που σώθηκε είναι 820 τ.μ. Το κτήριο κτίστηκε τον καιρό του Μεγάλου Κωνσταντίνου.

και εγκατέλειψαν την πόλη. Το σύνορο του Δούναβη έπασσε το 602 και, μαζί με τους Σλάβους, ξεχύθηκαν οι Άβαροι, λαός νομαδικός τουρκομογγολικής καταγωγής. Όταν φάνηκαν οι πρωτοβούλγαροι Ονογκούρ στην πεδιάδα, το 670, η ζωή της Ίστριας είχε πια τελειώσει.

Το βυζαντινό σύνορο και η άμυνα στον Δούναβη

Από την εποχή των γοθτικών επιδρομών ως την κάθοδο των Πετσενέγων και των Κουμάνων, όλοι οι λαοί που διέσχισαν τις στέπες της Ρωσίας και τα δάση της Ουκρανίας, με κατεύθυνση δυτική, πέρασαν τον Δούναβη για να κατέβουν στη Θράκη και να χτυπήσουν την Κωνσταντινούπολη.

Ο Δούναβης, το κύριο μέτωπο της βυζαντινής άμυνας στον βορρά, ενισχύθηκε με κάστρα και τα ρωμαϊκά στρατόπεδα του 2ου και 3ου αιώνα επισκευάστηκαν τον 5ο και 6ο αιώνα.

Από τον Βόσπορο ο αυτοκρατορικός στόλος μπορούσε να φτάσει μέσα σε δυο-τρεις μέρες στο δέλτα του Δούναβη. Το πλωτό ποτάμι έδινε τη δυνατότητα στους βυζαντινούς δρόμους να φτάσουν ως τα κάστρα της ενδοχώρας και να βοηθήσουν αποφασιστικά τις φρουρές των «λιμνιάνιου», δηλαδή των ακριτών. Οι ναυτικές επιχειρήσεις γίνονταν συνήθως σε συνδυασμό με την αποστολή πεζικού και ιππικού. Ο στρατός ακολουθούσε ή τον δρόμο κατά μήκος των ακτών ή διέσχιζε τη Θράκη και τα όρη του Αίμου, για να συναντήσει τον στόλο στο Durostorum (βυζαντινό Δορόστολον, Σιλίστρα) ή στο Noviodunum (Ισαάκια), κοντά στο Γαλάτσι.

Η Μικρή Σκυθία λεηλατείται συνεχώς από τους επιδρομείς στη διάρκεια του 7ου αιώνα, 602-680, οι πόλεις καταστρέφονται και η ύπαιθρος ερημώνει. Το 680, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ' επιχειρεί με στόλο και

ιππικό να χτυπήσει τους Βούλγαρους στο δέλτα του Δούναβη.

Οι αντίπαλοι ξεγλιστρούν και κρύβονται στους βάλτους.

Το 681 οι Βούλγαροι περνούν τον Δούναβη και καταλαμβάνουν τη Σκυθία ως τα περίχωρα της Οδησσού (Βάρνα) και τα βουνά του Αίμου (Στάρα Πλανινα ή Μπαλκάν).

Ό,τι σώθηκε από την Κάτω Μυσία ενσωματώθηκε στο βυζαντινό «θέμα» της Θράκης. («Θέμα» = στρατιωτική-διοικητική επαρχιακή ενότητα.)

Απολλωνία: Η επιτύμβια στήλη του Αλεξάνδρου, αρχές 5ου π.Χ. αι. (Αρχαιολογικό Μουσείο Σόφιας). Τα θαυμάσια γλυπτά που ήρθαν στο φως –το αρχαιότερο είναι ένας κύριος του 540 π.Χ.– μαρτυρούν την οικονομική ανάπτυξη της αποικίας και το υψηλό επίπεδο της πολιτιστικής της ζωής. Ο περίφημος γλυπτής Κάλαμις έφτιαξε για το ιερό του Απόλλωνα ένα υπερμέγεθες άγαλμα του θεού, το οποίο μας είναι γνωστό από τα νομίσματα της πόλης. Ο στρατηγός Λούκουλλος μετέφερε το άγαλμα στη Ρώμη και το αφιέρωσε στο Καπιτώλιο.

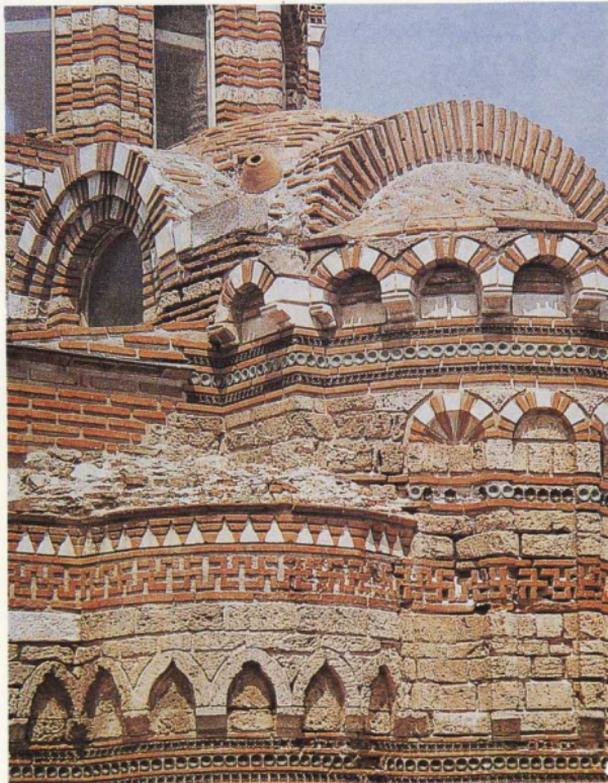

Ελληνιστική Μεσημβρία: ο θεός Διόνυσος, οινοχόη 1ου π.Χ. αι.

Από τις εκβολές του Δούναβη ως τον Βόσπορο: τα θρακικά παράλια

Μετά την παραδουνάβια και παραθαλάσσια Ίστρια, ακολουθούν προς νότο μεγάλες και μικρές παράλιες αποικίες και λιμανόσκαλες, οι οποίες δημιουργήσαν το ελληνικό παράκτιο μέτωπο από το στόμιο του Δούναβη ως το στόμιο του Βοσπόρου: Η Τόμις (ή Τόμοι), αποικία των Μιλησίων. Μετονομάστηκε Κωνσταντιανιά τον 4ο μ.Χ. αι. και διατήρησε αρκετό καιρό και τα δύο της ονόματα (σύγχρονη Κωνσταντίνα-Ρουμανία). Η Κάλλατις, αποικία των Μεγαρέων από την Ηράκλεια του Εύξεινου Πόντου. Βυζαντινή ονομασία Παγκάλια και Μαγκάλια (Μαγκάλια-Ρουμανία). Κρουνοί και Διονυσόπολις, αποικία των Μιλησίων (Μπάλτσικ-Βουλγαρία). Ναύλοχος, πόλη της Μεσημβρίας (Κράνεβο-Βουλγαρία). Οδησσός, αποικία των Μιλησίων (Βάρνα - Βουλγαρία). Μεσημβρία, αποικία των Μεγαρέων από την Ηράκλεια του Πόντου (Νέσεμπαρ-Βουλγαρία). Αγχίαλος, αποικία των Απολλωνιατών του Εύξεινου Πόντου και των Μιλησίων (Πομόριε-Βουλγαρία). Απολλωνία, βυζαντινή Σωζόπολις (Σωζοπόλ-Βουλγαρία). Αυλαίον Τείχος ή Αυλικόν, βυζαντινή Αγαθόπολις (Αχταπόλ-Βουλγαρία). Σαλμυδησσός και Μήδεια (Μίντε και Κιγκικιοί - Τουρκία).

Η αρχαιότερη από αυτές ήταν η Απολλωνία, βυζαντινή Σωζόπολις, σήμερα Σωζοπόλ. Ιδρύθηκε γύρω στο 610-600 π.Χ. από Μιλησίους πάνω σε μια γεροσύνησο που σχηματίζει έναν ευρύχωρο όρμο με βαθιά νερά και προστατεύεται από τρία μικρά νησιά στα θορινά και βορειοανατολικά

Υστεροβυζαντινή Μεσημβρία: ο κομψότερος και πλούσιος διακοσμημένος ναός του Παντοκράτορος (14ος αι.) θυμίζει την κωνσταντινοπολίτικη Παμμακάριστο, το παλάτι των Βλαχερνών, την Αγία Αικατερίνη της Θεσσαλονίκης. Το μικρό «δεσποτάτο» του Εύξεινου (ή Μεσημβρίας, η κοινή Αγχίαλος και οι γύρω σμπελόνες) ανήκε στην οικογένεια των Παλαολόγων ως το 1453. Σήμερα, στον διατηρητέο ιστορικό οικισμό σώζονται 8 βυζαντινές εκκλησίες, τμήματα του αρχαιοελληνικού-βυζαντινού τείχους και η μητρόπολη του Αγίου Στεφάνου με θαυμάσιες μεταπαιολογικές τοιχογραφίες του 1599.

της. Ο σπουδαίος αυτός ψαρότοπος είχε άμεση πρόσβαση στην εύφορη θρακική πεδιάδα και στα δάση που βρίσκονται στα νοτιοδυτικά της.

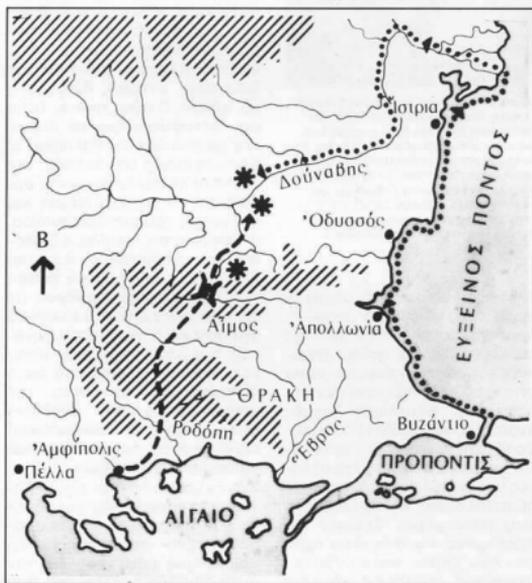
Στις παρυφές του δάσους, 58 χλμ. νοτιότερα της Απολλωνίας, οι Απολλωνιάτες έχτισαν το Αυλαίον Τείχος, τη βυζαντινή Αγαθούπολη. Το παρεμφερές τουρκικό όνομά της ήταν Αχτσέμπολου και το βουλγαρικό είναι Αχτοπόλ. Η παράλια κωμόπολη υπήρξε το κύριο λιμάνι φόρτωσης ναυπηγικής ξυλείας και ξυλανθράκων, ενώ, παράλληλα, το ασφαλές λιμ-

νάκι της προσέφερε καταφύγιο στα πλοία που είχαν παραπλεύσει τις αφιλόενες ακτές ανάμεσα στο στόμιο του Βοσπόρου και το ακρωτήριο της Θυριάδας ή Ινιάδας (σήμερα Ιγκνεάντα).

Πάνω σ' αυτή τη δύσκολη διαδρομή οι Απολλωνιάτες ίδρυσαν στις εκβολές του μικρού ποταμού Σαλμυδησού τη λιμανόσκαλα Σαλμυδησό ή Μήδεια, τουρκικά Μίντε. Για την αρχαία της ιστορία ελάχιστα πράγματα γνωρίζουμε, γιατί το μόνο που αναφέρουν οι αρχαίες πηγές είναι οι λιητρικές επιδρομές των

Θρακών που ζούσαν στα δάση του μικρού Αίμου (θουά της Στράντζας) και παρατηρούσαν τις ακτές. Μόλις τα κύματα πετούσαν ένα πλεούμενο στα βράχια ή στις ριχαδιές, έβγαιναν από τους κρυφώνες τους οι Θράκες και το κοούρευαν. Η Σαλμυδησός-Μήδεια λοιπόν ήταν ο όρμος της σωτηρίας όσων προλάβαιναν να φτάσουν ως εκεί. Παράλληλα ήταν και το επίπενο της Βιζύης (σύγχρονη τουρκική ονομασία Βίζε), του μεγάλου αγροτικού-δασικού κέντρου που απέχει 39 χιλιόμετρα από τη θάλασσα.

Η διείσδυση στο εσωτερικό της Θράκης και η απαρχή του εξελληνισμού των αρχαίων Θρακών

Ο δρόμος που ακολούθησε ο στρατός του Μεγάλου Αλεξάνδρου από το Αιγαίο στον Δούναβη, τον Μάιο του 335 (Αμφιπόλις, κοντά στις εκβολές του Στρυμόνα, - Φιλιππούλις, στο κέντρο της θρακικής πεδιάδας - τα στενά της Σίγκα και η διάβαση της οροσειράς του Αίμου - Δούναβης), και η πορεία του στόλου (Βυζάντιο-Βόσπορος-εκβολές του Δούναβη-ο ανάπλους του Δέλτα και η κάθοδος στην πεδιάδα).

Στα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα, όταν ο βασιλιάς της Μακεδονίας Φίλιππος Β' κατέκτησε τα θρακικά παράλια του Αιγαίου ως την Προποντίδα και κατέλαβε τις ελληνικές πόλεις που ανήκαν στην Αθηναϊκή Συμμαχία, έστρεψε την προσοχή του στο εσωτερικό της Θράκης, το 342 π.Χ. Κύριος αντίπαλός του ήταν το ισχυρό βασίλειο των Οδρυσών Θρακών, το οποίο εκτεινόταν ως την οροσειρά του Αίμου (στη σημερινή βόρεια Βουλγαρία).

Ο «ηγεμών των Ελλήνων» είχε την υποστήριξη των περισσότερων ελληνικών πόλεων δυτικών παραλίων του Εύξεινου Πόντου (Ιστρία, Μεσημβρία, Απολλωνία) αλλά και των Γετών Θρακών που κατοικούσαν βόρεια του Αίμου, στις όχθες του Δούναβη και στην πεδιάδα της Ντομπρουτζάς μέχρι τη θάλασσα. Αυτοί οι πεδινοί Γέτες διατηρούσαν φιλικότερες σχέσεις με τις παραθαλάσσιες πόλεις που βρίσκονταν στα εδάφη τους και ο βασιλιάς τους, ο Κοθέλας, είχε στείλει μία από τις κόρες του στον Φίλιππο μαζί με πλούσια δώρα.

Η εκστρατεία στην ενδοχώρα δεν ήταν εύκολη επιχείρηση. Οι Οδρυσιοί πρόβαλαν ισχυρότατη

Ο θησαυρός του Ρογκόζεν, 165 αργυρά ασκεύη, πολλά από αυτά με επίχρυση διακόσμηση, χρονολογείται στην προ-Ελληνιστική εποχή. Αποκαλύφθηκε το 1866 στο χωριό Ρογκόζεν (περιοχή Βραστό, βορειοδυτική Βουλγαρία) και είναι ο μεγαλύτερος από τους θησαυρούς που έχουν βρεθεί ως τώρα στα αρχαιοθρακικά εδάφη. Τα έργα προχρονίζονται από διάφορα εργαστήρια κι έχουν κατασκευαστεί από διαφορετικούς τεχνίτες, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν Έλληνες. Τα θέματα της διακόσμησης είναι εμπνευσμένα από τη θρακική και την ελληνική μυθολογία και πολλά από τα ασκεύη φέρουν ελληνικές επιγραφές ("ΚΟΥΤΥΣ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΠΑΙΣ", "ΑΥΓΗ ΔΗΛΑΔΗ" κ. ά.). Οι Θράκες έβασαν το πολύτιμο αντικείμενο όταν, το 342/341 π.Χ., ο στρατός του Φιλίππου του Β' εισέβαλε στην θρακική ενδοχώρα.

αντίσταση και το μακεδονικό στράτευμα αναγκάστηκε να διαχειρμάσει στην κοιλάδα του Έβρου. Ο Φίλιππος αναδιοργάνωσε το στρατό χρησιμοποιώντας την εμπειρία του 342, κι έτσι, όταν την άνοιξη του 341 ξανάρχισαν οι πολεμικές επιχειρήσεις, καθόρθωσε να καταβάλει τις αντίπαλες δυνάμεις. Καθαίρεσε τη βασιλική δυναστεία, προσάρτησε στο βασίλειό του τα εδάφη της νότιας και της κεντρικής Θράκης ως τον Αίμο και ασχολήθηκε με τα αμυντικά και τα διοικητικά προβλήματα της νέας κτήσης του. Για να μπορεί να ελέγχει την περιοχή της Θράκης, και τα βουνά της Ροδόπης στον νότο και του Αίμου στον βορρά, δηλαδή μια

ενδοχώρα όπου δεν υπήρχαν μέχρι τότε ελληνικές αποικίες, προχώρησε στον εποίκισμό της περιοχής. Έχτισε πολλά φρούρια στα πόδια των βουνών, πάνω στις εισόδους των ορεινών περασμάτων. Θεμελίωσε μικρές αγροτικές κωμοπόλεις στην ευφορότατη πεδιάδα που εκτείνεται ανάμεσα στις δύο παράλληλες οροσειρές και φτάνει ως τις παραθαλάσσιες ελληνικές αποικίες (Μεσημβρία, Αγχίαλο και Απολλωνία). Και στη νότια όχθη του Άνω Έβρου, στο κέντρο περιόπου της σημερινής Βουλγαρίας, ίδρυσε τη Φιλιππούπολη. Η διοικητική έδρα της νέας περιφέρειας, κύριος τόπος συγκέντρωσης των αγροτικών προϊό-

ντων, απέχει 270 χιλιόμετρα από τη Μαύρη Θάλασσα.

Σε όλα αυτά τα μέρη ήρθαν να εγκατασταθούν Έλληνες από τη Μακεδονία και τον νότο. Έτσι, με το σύστημα του εποίκισμού ο Φίλιππος αποκατέστησε πολλούς ακτήμονες και δημιούργησε εστίες οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης που προώθησαν τη διαδικασία του εξελληνισμού των θρακικών πληθυσμών.

Από την εποχή του ελληνικού εποίκισμού της ενδοχώρας, δηλαδή από το 341-340 π.Χ. και πέρα, ο ελληνικός πολιτισμός δεν ήταν πια αποκλειστικό προνόμιο της ολιγαρχικής θρακικής ηγετικής τάξης που κρατούσε τον πλούτο της χώρας στα χέρια της και ήξερε να μιλά ελληνικά ή ίσως και να γράφει. Κι ούτε περιοριζόταν πια στα είδη πολυτελείας που πουλούσαν οι παραθαλάσσιες πόλεις στους βασιλείς και στους αρχηγούς των θρακικών φύλων.

Οι έποικοι έφεραν μαζί τους τον δικό τους, εντελώς διαφορετικό, κόσμο. Ο νέος τρόπος ζωής που μεταφευτέθηκε σε περιοχές μακριά από τη θάλασσα, οι βασικές αρχές του άστεως, της διοικητικής και οικονομικής οργάνωσης, ο γραπτός νόμος και οι έννοιες του αστικού δικαίου, οι κανόνες της αγοράς, η διάδοση του νομιματός και της γλώσσας, η καθημερινή επαφή των Θρακών της υπαίθρου με τις κωμοπόλεις και τα ελληνικά φρούρια και η αναγκαστική ανάμιξη των εποίκων με τους γηγενείς -εφόσον έλειπε από δω η θάλασσα που ευνοούσε τον απομονωτισμό των αποίκων- ήταν η αρχή του ουσιαστικού εξελληνισμού των πεδινών και ημιορεινών πληθυσμών. Στη διάρκεια λοιπόν της ελληνιστικής εποχής δημιουργήθηκε το απαραίτητο πολιτειακό-πολιτιστικό υπόβαθρο για τη μελλοντική οργάνωσή και την αστικοποίησή της Θράκης, που πραγματοποιήθηκε τον καιρό του αυτοκράτορα Τραϊανού και του Αδριανού, τον 2ο μ.Χ. αιώνα.

Τότε η Φιλιππούπολις έγινε πρωτεύουσα της επαρχίας Θράκης, «λαμπροτάτη των Θρακών μητρόπολις», κι εδώ συνέχρονταν οι απεσταλμένοι όλων των αυτόνομων ελληνικών πόλεων, αρχαίων, νεότερων ή και νεοσύστατων. Γιατί ακόμα και οι δεκάδες πόλεις που είχαν ιδρυθεί από τους Ρωμαίους λειτουργούσαν βάσει των ελληνικών πολιτικών θεσμών. Κατεξοχήν όργανα της κάθε πολιτείας ήταν η βουλή, ο δήμος και οι άρχοντες. Την ίδια εποχή οι Ρωμαίοι κατασκεύασαν και την «via militaris» για τη μετακίνηση των λεγεώ-

νων στο εσωτερικό της χερσονήσου του Αίμου. Η περίφημη Διαγώνιος ξεκινούσε από το Singidunum (Σιγγιδόνα-Βελιγράδι) και ακολουθώντας τις κοιλάδες των ποταμών και τα περάσματα ανάμεσα στις λοφοσειρές και τις πεδιάδες, κατέληγε στο Βυζάντιο. Αυτός ο κεντρικός διαγώνιος άξονας, που έγινε έκτοτε η κυριότερη οδική αρτηρία ανάμεσα στην Ευρώπη και την Κωνσταντινούπολη, ονομάστηκε Αυτοκρατορική Οδός και Τσάρσκι Πουτ (δρόμος των Καισάρων-Τσάρων, όπως ονόμαζαν οι Σλάβοι τους Αυτο-

κράτορες του Βυζαντίου). Η Φιλιππούπολις ήταν, και εξακολουθεί σήμερα να είναι, ένας από τους σημαντικότερους σταθμούς της Διαγώνιου. Από δω όμως δεν περνάει μόνον αυτή η σπουδαία βορειοδυτική-νοτιοανατολική αρτηρία. Η πόλη που ίδρυσε ο Φίλιππος βρίσκεται πάνω στον οδικό δρόμο που συνδέει το Αιγαίο με τον Δούναβη. Ο πρώτος που τον διέσχισε κι έφτασε με το στρατό του στο μεγάλο ποταμό ήταν ο γιος του Φιλίππου, ο Αλέξανδρος, τον Μάιο του 335 π.Χ.

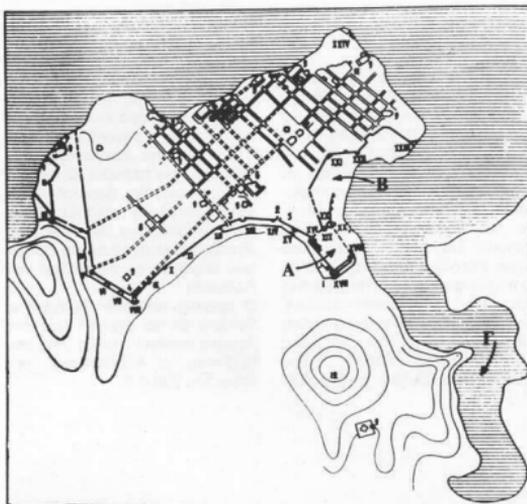
Η αρχαιοελληνική Χερσόνησος –βυζαντινή Χερσών– σύγχρονη Σεβαστοπόλ

Στο νοτιοδυτικό άκρο της Κριμαίας, εκεί όπου άλλοτε ζούσαν οι κυνηγοί κεφαλών Ταύροι, το 422 π.Χ. ίδρυσαν οι Δωριείς από την Ηράκλεια του Πόντου την πόλη Χερσόνησο. Το εξαιρετικό της λιμάνι, η σημερινή ναυτική βάση του σοβιετικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας, και η στρατηγική της θέση, στο κέντρο της μαυροθαλασσίτικης λεκάνης, την ανέδειξαν σε σημαντικό εμπορικό-ναυτικό σταθμό του αρχαίου δικτύου των ελληνικών πόλεων. Όταν άρχισαν οι επιδρομές, οι Ρωμαίοι και αργότερα οι Βυζαντινοί την οχύρωσαν με περιφερειακά κάστρα και ενίσχυσαν τα αρχαία της τείχη, ώστε να την σώσουν και να την κρατήσουν κάτω από τον απόλυτο έλεγχό τους.

Η Χερσών παρέμεινε ως τα τέλη του 14 αιώνα η ακριτική βυζαντινή πολιτεία του ευξεινοπονητικού Βορρά. Ένα κωνσταντινουπολιτικό φυλάκιο 298 ναυτικά μίλια μακριά από τη βυζαντινή πρωτεύουσα και 360 μίλια μακριά από τη βυζαντινή μεγαλόπολη του Εύξεινου Πόντου, την Τραπεζούντα. Μια καλά οργανωμένη και εντελώς μοναχική πόλη. Στο νοτιότερο άκρο της βόρειας γης. Απέναντι από τα τρία στόμια του Δούναβη. Στο πλησιέστερο σημείο ανάμεσα στον Βορρά και τον Νότο. Πάνω στον δρόμο των πλοίων που κατευθύνονται από την Κωνσταντινούπολη προς τον Καύκασο και την Αζοφική. Στο

απώτατο άκρο του δρόμου των μεταναστών-εισβολέων, που έρχονται από την Ανατολή και τον Βορρά και κατευθύνονται προς τη Δύση. Μια πόλη με δύο πρόσωπα και δύο όψεις. Η θάλασσα μπροστά της την συνέδεε με όλη την Αυτοκρατορία από κει αντλούσε τη δύναμή της κι από κει ζούσε. Όχι μόνο γιατί τα κυριότερα έσοδά της προέρχονταν από την αλιεία, το πάστωμα των ψαριών, την πώληση του αλατιού και όλες τις ναυτικές δουλειές που σχετίζονταν με το εμπορικό λιμάνι, τον αυτοκρατορικό ναύσταθμο, τα ναυπηγεία και τα επιδιορθωτήρια πλοίων, αλλά και γιατί από την κοντινή Μι-

κρασία οι παφλαγονικές και οι ποντιακές πόλεις της έστελναν οινόπυρ, κρασί κι λάδι, απαραίτητα για τη διατροφή των 5.000-7.000 κατοίκων της. Αν δεν σταλούν από κει τα γεννήματα, λέει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος τον 10ο αιώνα, «ού δύναται ζησαι οι Χερσωνίται». Η θάλασσα λοιπόν έτρεφε τη μοναχική Χερσών. Χάρη σε αυτήν επέζησε, όταν χάθηκε ο υστερορωμαϊκός-πρωτοβυζαντινός κόσμος της στέπας και του Δούναβη. Ωστόσο, ο λόγος της ύπαρξής της σε όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής πολιτικής οφειλόταν κυρίως στο άλλο της πρόσωπο: το στεριανό. Η Χερσών βρισκόταν μέσα στον

Χερσόνησος-Χερσών: 5ος π.Χ. - 15ος μ.Χ. αι.
 Ο αρχαιολογικός χώρος θρiσκειται 3 χλμ. νότια της σύγχρονης Σεβαστοπόλ, στο νοτιοδυτικό άκρο της Κριμαίας.
 1 ως XXIV = 24 πύργοι των βυζαντινών οικοδομικών φάσεων του τείχους (5ου-11ου αι.). Πολλοί από αυτούς στηρίχθηκαν στα τείχη της Ελληνιστικής εποχής (3ος-2ος π.Χ. αι.).
 1 ως 4 = Οι πύλες του χερσαίου τείχους.
 5 = Ο αρχαίος πύργος που φρουρούσε την κεντρική πύλη.
 Α = Η οχυρή ακρόπολις της αρχαίας και της βυζαντινής πόλης.
 Β = Το εμπορικό λιμάνι και τείχη του 11ου αι.
 Γ = Ο ναύσταθμος.
 6 = Το αρχαίο νομισματοκοσείο (στο κέντρο της πόλης).
 7 και 8 = Κτίσμα του 4ου π.Χ. αι. και σπήλια Ελληνιστικής εποχής. 10 = Η νεκρόπολις της Κλασικής εποχής και αρχαίες γεγιονείς (θόρεια πλευρά, πάνω στη θάλασσα). Περιοχή πρωτοχριστιανικών εκκλησιών.
 9 = Τα ερείπια βυζαντινών εκκλησιών (εντός και εκτός των τειχών).
 11 = Η κεντρική οδός της πόλεως.
 12 = Ο λόφος με το αρχαίο ιερό της Παρθένου (λατρεία Αρτέμιδος και Ιφιγένειας).

βαρβαρικό Βορρά. Οι Σκύθες και οι Σαρμάτες, όσοι δεν εξελληνίστηκαν, αφομοώθηκαν με το κράτος των Οστρογόθων, που κατέλαβαν την Κριμαία τον 3ο μ.Χ. αιώνα. Ακολούθησαν οι Ούννοι το 370. Οι εκχριστιανισμένοι Γότθοι αποσύρθηκαν στο εσωτερικό της Κριμαίας και, καθώς ήταν Ορθόδοξοι και όχι οπαδοί της αίρεσης του Αρείου, όπως οι Γότθοι που εγκαταστάθηκαν στη δυτική Ευρώπη, συμμάχησαν με τους Βυζαντινούς, για να επιδιώκουν και να αντέξουν στις συνεχείς επιθέσεις των νεοφερμένων Βαρθάρων, που διέσχισαν τη στέπα θόρεια της Κριμαίας.

Η ύπαρξη των κάστρων που

έχτισε ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός κατά μήκος της νότιας κριμαϊκής ακτής, από τη Χερσώνα ως τον Βόσπορο στα στενά του Κερτς, τα οχυρότατα τείχη της αρχαίας πόλης που είχαν επισκευαστεί και ενισχυθεί στα τέλη του 5ου αιώνα και της αρχές του 6ου, δύο φορές μέσα σε πενήντα χρόνια, η μοίρα του αυτοκρατορικού στόλου που ναυλοχούσε στο χερσωνίτικο λιμάνι και η απειλή της ταχύτατης αποστολής ενισχύσεων από την Κωνσταντινούπολη απέτρεψαν πολλούς επιδρομείς να περάσουν τον ισθμό και να κατέβουν στη χερσόνησο. Οι Γότθοι λοιπόν είχαν κάθε συμφέρον να στηρίζουν τις βυζαντινές κτή-

σεις. Οι ίδιοι φρουρούσαν την κριμαϊκή πεδιάδα και τα βουνά του νότου, ώστε να αναγκάζουν οποιαδήποτε εισβολή. Οι τύχες των δύο συμμάχων ήταν άμεσα συνδεδεμένες, και οι Χερσωνίτες εκπροσωπούσαν την πολιτική και εκκλησιαστική Κωνσταντινούπολη στη Γοθία (έτσι ονομάζαν οι Βυζαντινοί την αρχαία Ταυρική ή Σκυθική χερσόνησο).

Πέρα όμως από αυτόν τον γεωγραφικά περιορισμένο ρόλο, η Χερσών ήταν το κέντρο της ευρύτερης αυτοκρατορικής διπλωματικής, εκκλησιαστικής και στρατιωτικής δραστηριότητας έναντι των Ούνων, των Αθάρων, των Πρωτοβουλγάρων, των Σλάβων, των Ρως και των Σκανδιναβών, των Χαζάρων, των Πετσενγών, των Μαγυάρων και των Κουμάνων που, κατά καιρούς, εγκαταστάθηκαν στη μαύρη γη ανάμεσα στον Δον και στον Δούναβη. Από αυτούς οι πιο μακρόβιοι γείτονες ήταν οι τουρκογενείς Πετσενγείς της στέπας, οι αλθαβογενείς και βόρειοι λαοί, που εγκαταστάθηκαν στη δασική ζώνη πάνω από τη στέπα και κατέβηκαν με τα μονόξυλά τους τον Δνείπερο, και οι ομάδες των Πρωτοβουλγάρων και των Χαζάρων, που ζούσαν στην περιοχή του Δον και του Βόλγα. Με αυτούς τους τελευταίους είχαν περισσότερες επαφές οι Βυζαντινοί του αζοφικού Βοσπόρου και των συμμαχικών κρατιδίων της περιοχής του Κοιμπάν και του Καυκάσου. Αλλά ακόμα και ως προς αυτούς, η Χερσών είχε πάντα την κεντρική ευθύνη. Εδώ ήταν η βάση του αυτοκρατορικού «στρατηγείου» του Βορρά κι εδώ συγκεντρώνονταν όλες οι πληροφορίες που αφορούσαν τους λαούς της στέπας. Από δω ξεκινούσαν όλοι εκείνοι που πήγαιναν, με δώρα και προτάσεις για παροχές, να συναντήσουν τους αρχηγούς των κτηνοτροφικών ή των πολεμικών λαών, που είχαν φτάσει στις εκβολές του Δνείπερου και του Μπαγκ (156 μίλια θόρεια της Χερσώνος) ή είχαν προχωρήσει ως τις εκβολές του Δνεϊστερου (163 μίλια βορειοδυτικά της Χερσώνος) και απειλούσαν άμεσα το σύνορο του Δούναβη, δηλαδή τη θρακική πεδιάδα και

Κορμός από άγαλμα του Ηρακλή, ελληνιστικών χρόνων. Ο πρωός ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στη δωρική (μεγαρική) Χερσόνησο.

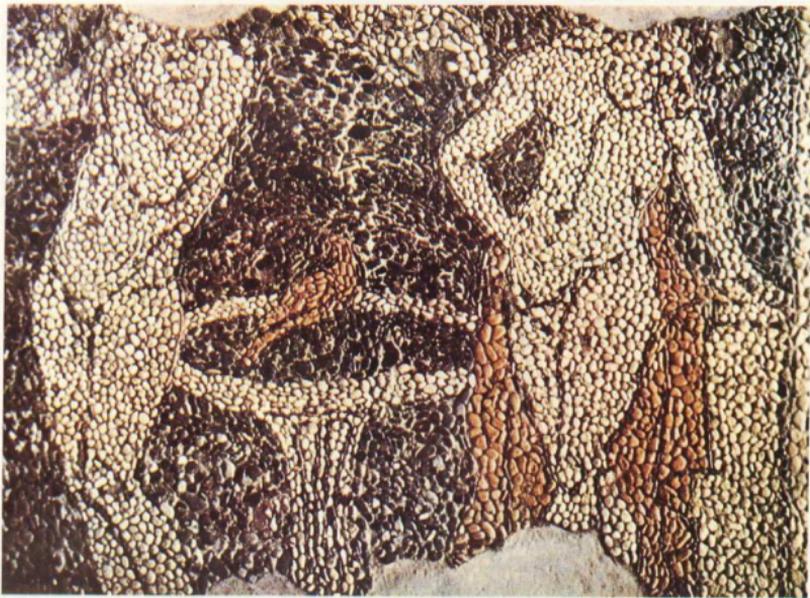
την ίδια την Κωνσταντινούπολη. Από δω ξεκίνησε πολλές φορές ο στόλος που υποστήριζε τις βυζαντινές πολεμικές επιχειρήσεις στον Δούναβη και στη θόρεια Βουλγαρία.

Εδώ πέρασαν τον χειμώνα του 860/1 οι ιεραπόστολοι Κύριλλος και Μεθόδιος πριν πάνε στο Χανάτο των Χαζάρων του Βόλγα-Δού, για να διδάξουν το Ευαγγέλιο. Οι πολύτιμες πληροφορίες που τους μετέφεραν οι Χερσωνίτες ήταν απαραίτητες για τους ανθρώπους του πατριάρχη Φώτιου. Η δυσκολότερη αποστολή τους θα μπορούσε να επιτύχει μόνον αν η ενημέρωσή τους ήταν πλήρης και πολυδιάστατη.

Τέλος εδώ, στη νοτιοδυτική άκρη της Κριμαίας, ο Μητροπολίτης της ακριτικής Χερσώνος βάφτισε εκ μέρους του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τον ισάποστολο των Ρώσων, πρίγκιπα Βλαδίμηρο του Κιέ-

βου, το 989, και τον στεφάνωσε με την πορφυρογέννητη Άννα, κόρη του αυτοκράτορα Ρωμανού του Β' (959-963) και αδελφή του στρατηλάτη αυτοκράτορα Βασίλειου του Β' (976-1025).

Ο γάμος αυτός ήταν ορόσημο στην ιστορία των βυζαντινορωσικών σχέσεων ενώ, παράλληλα, άλλαζε την πορεία της ίδιας της ρώσικης ιστορίας. Ποτέ άλλοτε, κανέναν από τους διπλωματικούς γάμους τους οποίους συνήθιζαν οι Βυζαντινοί (θυσιάζοντας στον θωμό της σκοπιμότητας και της οικομενικότητας δεκάδες πριγκίπισσες) δεν είχε τέτοια σημασία. Άλλωστε καμιά από τις νύφες που έστελναν στη βάρβαρη Δύση και στην Ανατολή ή τον Βορρά δεν ήταν πορφυρογέννητη. Ήταν αδιανόητο για ένα Βυζαντινό να σκεφτεί ότι μια πριγκίπισσα που γεννήθηκε όταν ο πατέρας της κατείχε τον θρόνο θα μπορούσε να παντρευτεί έναν ξένο! Και το

Τετράχρωμο ψηφιδωτό δάπεδο από θάσσο: δύο γυμνές γυναίκες δεξιά κι αριστερά του μαρμάρινου λουτήρα (2ος π.Χ. αι.). Διακοσμούσε το λουτρό της έπαυλης ενός πλούσιου Χερσωνίτη (στο πάνω της σ. 32, το θ = οπίσθια ελληνιστικής εποχής).

πασίγνωστο περιστατικό με τον απεσταλμένο του Αυτοκράτορα της Γερμανίας, ο οποίος ζήτησε το χέρι μιας πορφυρογέννητης για τον γιο του τον Όθωνα Β', είχε συμβεί το 968, είκοσι χρόνια δηλαδή πριν.

Πώς αποφάσισε λοιπόν ο Βασίλειος να στείλει την Άννα στους πρωτόγονους Ρως, τους άγριους «Σκύθες» που ζούσαν σε καλύβες ξύλινες στην όχθη του Δνείπερου, 1.000 χιλιόμετρα μέσα από τη θάλασσα;

Η απόφαση αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι ο τριεγγόνος του Βασιλείου του Α' κινδύνεψε για τα καλά να χάσει τον θρόνο και δεν είχε στρατό στη διάθεσή του για να πολεμήσει τους εσωτερικούς εχθρούς.

Αντίθετα, η στάση που ξέσπασε εναντίον της Κωνσταντινούπολης είχε ως επίκεντρο τη μικρασιατική Καππαδοκία. Αλλά για να αντιμετωπίσει τους διοικητές της Ανατολής, που είχαν ένα μεγάλο μέρος του βυζαντινού στρατού μαζί τους, ο Βασίλειος ο Β' ζήτησε ενισχύσεις από τον πρίγκιπα του Κιέβου. Κι όταν την άνοιξη του 989 επιβίβησε η τάξη και ήρθε η ώρα ο εγγονός του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου να πληρώσει το βαρύ τίμημα που είχε υποσχεθεί στον Βλαδίμηρο, να στείλει δηλαδή τη γεννημένη στην αυτοκρατορική πορφύρα Άννα στον ειδωλόλατρη του Δνείπερου, δεν τήρησε τα συμφωνημένα.

Το καλοκαίρι του 989 ο Βλαδίμηρος με το στρατό του πολιορκήσε τη Χερσώνα, την κατέλαβε και την κατέστρεψε.

Όταν ο Βασίλειος ο Β' έστειλε την αδελφή του στη λεηλατημένη πόλη και έγινε η επίσημη δάφνηση του Βλαδίμηρου και στη συνέχεια οι γάμοι, το δώρο του γαμπρού προς τον Αυτοκράτορα ήταν η επιστροφή της Χερσώνας. Οι ιερείς της τοπικής Μητροπόλεως, που συνόδευαν το πριγκιπικό ζεύγος ως το Κίεβο, αποτέλεσαν την ηγετική ομάδα που έθεσε τα θεμέλια για την οργάνωση της Ρωσικής Εκκλησίας.

Ο εκχριστιανισμός των Ρως

Οι παραδοσιακές βυζαντινορωμαιοτικές εμπορικές σχέσεις, που είχαν εγκατασταθεί το 867, και η ύπαρξη μιας μικρής χριστιανικής κοινότητας στο Κίεβο, από τα μέσα του 10ου αιώνα, η ανάγκη ανάπτυξης του πρωτόγονου ρωσικού λαού και η θέληση του Βλαδίμηρου να κληροδοτήσει στο δυναμικό νεαρό κράτος του έναν κώδικα ανώτερου πολιτιστικού και πολιτικού επιπέδου, σε συνδυασμό με τις ρωσικές αρετές –κυρίως τη ναυτική-εμπορική παράδοση και τις αφομοιωτικές δυνατότητες που χαρακτήριζαν την άρχουσα τάξη σκανδιναβικής καταγωγής-, ήταν οι βασικοί παράγοντες που βοήθησαν τη διάχυση του βυζαντινού πολιτισμού στη μεσαιωνική Ρωσία. Φορείς των νέων ιδεών ήταν οι ίδιοι οι Ρώσοι. Αντλώντας από την κολυμηθρα της κωνσταντινουπολιτικής Ορθοδοξίας ό,τι μπορούσε να προσαρμώσει στην ψυχρούσθησε των Ρώσων (των δούστων Σλάβων ειδωλολατρών και των ανοιχτόμυαλων κινητικών βορειών) και χρησιμοποιώντας το δοκιμασμένο σλαβονικό αλφάβητο,

Η επιτύμβια στήλη ενός πολιτή της Χερσώνας, γόνου εξελληνισμένης σκυθικής οικογένειας «Σκύθας Θεαγένους Ζήσας Έτη ΛΕ» (2ος μ.Χ. αι.).

που είχε μια φιλολογική-εκκλησιαστική προίτορία 130 ετών, δημιούργησαν τον δικό τους εθνικό πολιτισμό.

Για τον σύγχρονο άνθρωπο, που ανήκει στον δυτικό κόσμο ή στον δυτικό τρόπο σκέψης, είναι ίσως δύσκολο να γίνει κατανοητή η σχέση εξάρτησης των Ρώσων από τους Βυζαντινούς, όπως την αντιλαμβάνονταν οι ηγεμόνες των ανεξάρτητων ρωσικών πριγκιπάτων και οι υπήκοοί τους. Αλλά αυτή η εξάρτηση δεν έχει ούτε πολιτική ούτε οικονομική μορφή. Δεν εντάσσεται στα γνωστά σχήματα των μεγάλων δυνάμεων και των δορυφορικών κρατών ή των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και των αποικιακών «εταίρων» τους. Υπάγεται καθαρά στο επίπεδο της κοινής πνευματικής-θρησκευτικής σκέψης υπερεθνικής, δηλαδή οικουμενικής, εμβέλειας.

Για όλους τους λαούς και τα έθνη που μετείχαν στη «Βυζαντινή Κοινοπολιτεία» αποδοχή της ορθόδοξης πίστης σήμαινε αποδοχή της ανώτατης πνευματικής αρχής που έδρευε στην Κωνσταντινούπολη. Ο Αυτοκράτορας ήταν ένας κι όλοι οι άλλοι ήταν απλώς αρχηγοί των κρατών τους. Το λέμε με τρόπο σαφή και τα ρωσικά μεσαιωνικά χρονικά αλλά και οι βυζαντινοί εκκλησιαστικοί ύμνοι, που τονίζουν τη μονοκρατορία του εκπροσώπου του Θεού επί της γης. Για τα εκατομμύρια των πιστών η Κωνσταντινούπολη δεν ήταν η Νέα Ρώμη αλλά η νέα Ιερουσαλήμ. Η πόλη της Θεοτόκου και της Αγίας του Θεού Σοφίας.

Ακόμα κι όταν οι βυζαντινοί Μητροπολίτες στο Κίεβο αντιμετώπιζαν με ελληνική υπεροψία τους μη-Έλληνες και η Κωνσταντινούπολη υπερέβαλλε σε απαιτήσεις από τους συμμάχους ή προσπαθούσε να επιβάλει τους ανθρώπους της με απεχθείς «βυζαντινισμούς», η πνευματική εξάρτηση των πιστών Ορθοδόξων δεν έχανε τίποτα από τη μυστική της δύναμη. Ακόμα κι όταν καταλύθηκε η

Αγία Σοφία του Κιέβου, τοιχογραφία το 1037-40: λεπτομέρεια από την επισκόπη της Μαρίας στην Ελισσβετ. Οι βυζαντινοί αγιογράφοι και τεχνίτες που κατέφθασαν στο Κιέβο τον καιρό του Γεωργιάδη του Ζωρού, κλάψαν 3.900 τ.μ. της Αγίας Σοφίας με τοιχογραφίες και 260 τ.μ. με ψηφιδωτά αυστηρές, αλλά και ιδιαίτερα ζωντανής, τέχνης.

Αυτοκρατορία, το 1453, χάθηκε μόνον η πολιτική της υπόσταση κι έσθθη η Νέα Ρώμη. Όμως η άλλη της διάσταση, η πνευματική της υπόσταση, εδρεύει πάντα εκεί. Γιατί το φωτεινό κράτος της νέας Ιερουσαλήμ δεν καταλύθηκε.

Η βυζαντινή Χερσόνη και η Κριμαία μετά το 989

Αμέσως μετά την καταστροφή της Χερσόνας, η Κωνσταντινούπολη έσπευσε να στείλει βοήθεια, για να ξαναχτιστεί η πρωτεύουσα της νότιας Κριμαίας. Όμως, παρά την αίγλη που είχε αποκτήσει η πόλη με τα γεγονότα του 989 και τις σχέσεις με το Κιέβο, η ζωή δεν ξαναβρήκε τον παλιό της ρυθμό. Έμεινε μια επαρχιακή πολιτεία, που έχασε την παλιά στρατηγική της σημασία στο αμυντικό σύστημα του Βορρά, γιατί οι Βυζαντινοί είχαν

ήδη ανακτήσει τα παραδουάνβια εδάφη και είχαν ενσωματώσει το κράτος της Βουλγαρίας στην Αυτοκρατορία.

Οι Σελτζούκοι Τούρκοι, κυρίαρχοι του μεγαλύτερου μέρους της Μικράς Ασίας από το 1071, είχαν κατέβει ως τα νότια παράλια της Μαύρης Θάλασσας και είχαν χτυπήσει το 1081 τη Σινώπη, 170 ναυτικά μίλια μακριά από τη Χερσόνα.

Ο Αλέξιος Κομνηνός πήρε πίσω το σημαντικό παφλαγονικό λιμάνι και οι διάδοχοί του κατόρθωσαν να κρατήσουν ένα τμήμα της Παφλαγονίας, στην οποία είχαν οι Κομνηνοί τα κτήματά τους, ως τα τέλη του 12ου αιώνα. Αλλά η Αμισός-Σαμουύνα κατακτήθηκε το 1194 και η Σινώπη ενσωματώθηκε στο σελτζουκικό Σουλτανάτο του Ρουμ το 1214.

Σε αυτό το διάστημα η αυτοκρατορία είχε κατακτηθεί από τους

Φράγκους και τους Βενετούς, που μπήκαν στην Κωνσταντινούπολη στις 13 Απριλίου του 1204, και ένας κλάδος των Κομνηνών είχε ιδρύσει το αυτοδιοικούμενο κράτος του Πόντου, γνωστό ως Αυτοκρατορία των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας. Τα εδάφη τους εκτεινονταν ανατολικά της Σαμσούντας και έφταναν μέχρι το γεωργιανό κρατίδιο της Γκούρια, στα σημερινά τουρκοσοβιετικά σύνορα.

Η Χερσόνα δίχως την Κωνσταντινούπολη και δίχως το σιάρι που ερχόταν από την αντικρινή Σινώπη δεν μπορούσε να ζήσει. Το ισχυρό κράτος των Κομνηνών της Τραπεζούντας ήταν η μόνη οργανωμένη δύναμη που έλεγχε την περιοχή. Έτσι δημιουργήθηκε η ποντιακή Περαιτία, δηλαδή το δίκτυο των βυζαντινών κάστρων και των χωριών, που βρίσκονταν στον κριμαϊκό αιγιαλό, πέρασε στη διοίκηση της Τραπεζούντας. Και οι Μεγαλοκομνηνοί προσέθεσαν στον τίτλο του Αυτοκράτορος πάσης Ανατολής και την Περαιτία.

Λίγα χρόνια αργότερα η Χρυσή Ορδή εισέβαλε στη στέπα και δεν σταμάτησε ούτε μπροστά στα δάση. Χτύπησε το Κιέβο, υπέταξε τις ρωσικές πόλεις του βορρά, κατέκτησε την Κριμαία, έφτασε μέχρι τον Δούναβη και τα Καρπάθια.

Όταν καταλάγαισε η φρίκη της άγριας επιδρομής και πέρασε ο πρώτος τρόμος, οι φόρου υποτέλειες Ρώσοι άρχισαν να αναδιοργανώσουν τα ημιανεξάρτητα Πριγκιπάτα τους. Οι εμπορικές δραστηριότητες ξαναβρήκαν το δρόμο τους και άνοιξαν νέες και μεγάλες αγορές, τώρα που οι Μογγόλοι είχαν φτιάξει τη μεγαλύτερη Αυτοκρατορία του κόσμου.

Όταν ο Μιχαήλ Παλαιολόγος ανακατέλαβε την Κωνσταντινούπολη το 1261, οι βυζαντινορωσικές σχέσεις αναθερμάνθηκαν και δεκάδες μέλη εκκλησιαστικών αποστολών κατέβαιναν μαζί με τους ρώσους προσκυνητές τον ποταμόδρομο του Βόλ-

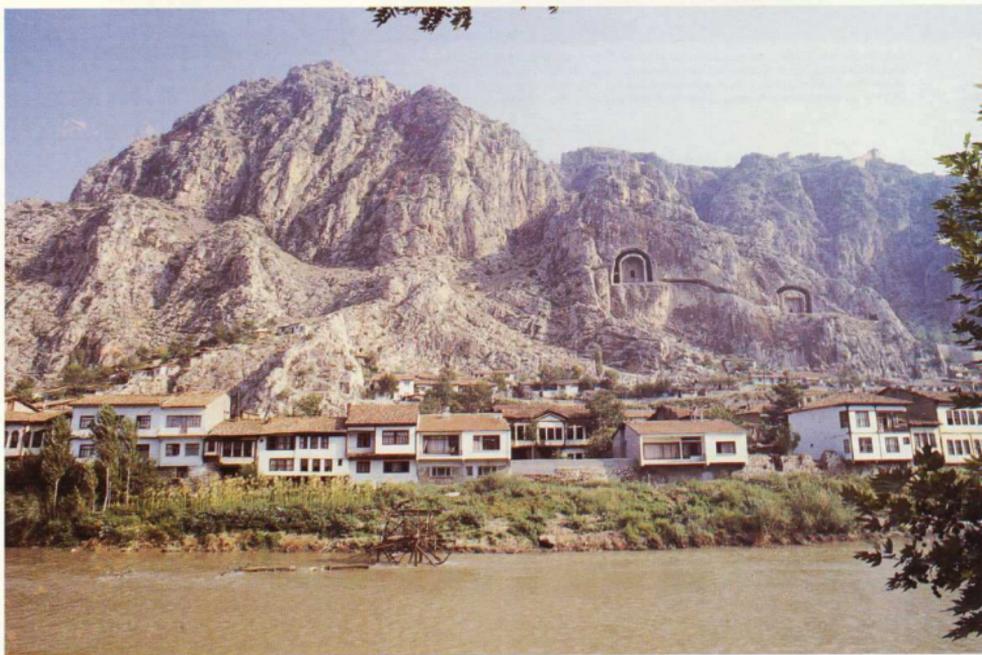
γα-Don για να επισκεφθούν την Κωνσταντινούπολη. Μαζί τους κατέβαιναν και τα εμπορεύματα από τη Μοσχοβία στην ταταροβυζαντινή Μαύρη Θάλασσα. Τον ίδιο εκείνο καιρό οι Γενοβέζοι δημιούργησαν τη μεγάλη εμπορική τους αποικία στον Καφά (τη βυζαντινή Θεοδοσιούπολη-αρχαία Θεοδοσία), στο

ανατολικό άκρο της Κριμαίας, και οι Βενετοί έκαναν την κριμαϊκή Σολδαία (βυζαντινή Σουγδαία) κέντρο των εμπορικών τους επιχειρήσεων. Η Χερσών έχασε πια κάθε σημασία. Το 1299 η πόλη λεηλατήθηκε από τους Ταταρομογγόλους. Η υποτυπώδης ανασυγκρότησή της φαίνεται από το μέγεθος των μικρών εκκλησιών και των άλλων

κτηρίων που χτίστηκαν πάνω στα ερείπια. Η πόλη αναφέρεται για τελευταία φορά στις βυζαντινές πηγές το 1396 και εγκαταλείπεται οριστικά μερικές δεκαετίες αργότερα. Το 1475 οι Οθωμανοί έγιναν επικυρίαρχοι του ημιανεξάρτητου ταταρικού Χανάτου της Κριμαίας, που διατηρήθηκε ως τα τέλη του 18ου αιώνα.

Το Βασίλειο του Πόντου ή Βασίλειο των Μιθριδατών (302(;)-64π.Χ.)

Αμάσεια (εσωτερικός Πόντος). Στη δυτική όχθη του ποταμού Ίρι οι Μιθριδάτες βασιλείς έχτισαν, γύρω στο 300 π.Χ., την πρωτεύουσά τους. Ενίσχασαν με πύργους και τείχη το απρόσπιο φαράγγι και λάξεψαν στο βράχο τους μνημειώδεις βασιλικούς τάφους που δεσπόζουν της παλιάς πόλης. Η Αμάσεια είναι η πιο γραφική από τις εσωτερικές πόλεις του δυτικού Πόντου. «Πασών πλείστη και όριστη», έγραψε ο γεωγράφος Στράβων για τη γενέτειρά του.

Κοιτίδα αυτού του ιδιόμορφου «ελληνιστικού» Βασιλείου ήταν η Αμάσεια, μια καλά οχυρωμένη πόλη του μεσογείου Πόντου, χτισμένη πάνω σε ένα φαράγγι απ' όπου περνά ο ποταμός Ίρις. Το ιστορικό της ίδρυσής του έχει άμεση σχέση με την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στη δυτική Ασία, τη συντριβή των περσικών δυνάμεων και την κατάλυση της τερρατίας Περσικής Αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών.

Ο στρατός του Μακεδόνα βασιλιά δεν είχε προχωρήσει θόρα να γκυρας και έτσι ολόκληρος ο δυτικός Πόντος συνέχισε να διοικείται από σατράπες περσικής καταγωγής (ενώ ο απομεινόμενος ανατολικός Πόντος δεν είχε ποτέ κατακτηθεί ουσιαστικά). Μετά τον θάνατο του

Αλέξανδρου και τη δημιουργία των Ελληνιστικών Βασιλείων, ο Μιθριδάτης Α΄ κήρυξε τον δυτικό Πόντο ανεξάρτητο και ίδρυσε το 302 π.Χ. (ή ίσως λίγο νωρίτερα) το μικρό βασίλειο του Πόντου, χωρίς να καταλύσει το πολίτευμα των παραθαλάσσιων ελληνικών πόλεων, που έλεγχαν τις αγορές και την εμπορική ναυτιλία. Δίχως τους έμπειρους Έλληνες το νεαρό κράτος δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί οικονομικά. Επίσημη γλώσσα του κράτους ήταν τα ελληνικά, και οι Μιθριδάτες προώθησαν τον εξελληνισμό της ενδοχώρας, ενώ οι λιγοστοί Ιρανοί γαιοκτήμονες, που κατοικούσαν στην εύφορη ημιορεινή περιοχή γύρω από την Αμάσεια, διατήρησαν κυρίως τις θρησκευτικές τους δοξασίες. Πολύ αργότερα

το Μιθριδατικό Βασίλειο επεκτάθηκε ανατολικά. Το 183 π.Χ. ο βασιλιάς Φαρνάκης Α΄ κατέλαβε την Κερασσούντα, την Τραπεζούντα και οι διάδοχοί του άπλωσαν την κυριαρχία τους σε ολόκληρο τον ανατολικό και βόρειο Εύξεινο Πόντο (όπως φαίνεται στο χάρτη). Για ένα μικρό διάστημα, από το 108 μέχρι το 64 π.Χ., ο τελευταίος Μιθριδάτης κατόρθωσε να ενοποιήσει το μεγαλύτερο μέρος της Μαύρης Θάλασσας: το θαλασσινό αυτό βασίλειο στηρίχτηκε στις δεκάδες μικρές και μεγάλες ελληνικές πόλεις και στα πλοία τους.

Για να ασκούν πλήρη εποπτεία στο θαλασσινό τους βασίλειο, οι Μιθριδάτες είχαν μεταφέρει την πρωτεύουσά τους από την ημιορεινή Αμάσεια στην παρά-

λια Σινώπη, την ελληνική μεγαλούπολη της Παφλαγονίας. Έτσι τον καιρό εκείνο, στη διάρκεια του 2ου και του 1ου αιώνα, η Σινώπη έγινε η πρώτη πόλη του Εύξεινου Πόντου και τα προϊόντα της κατέκτησαν τις αγορές του Βασιλείου.

Όμως όλα αυτά δεν κράτησαν για πολύ. Ο Μιθριδάτης ο Ευπάτορας φιλοδοξούσε να διαβεί τα όρια της Μαύρης Θάλασσας και να κατακτήσει τμήματα του ρω-

μαιοκρατούμενου ελληνιστικού κόσμου της Μικράς Ασίας. Οι σφοδροί και αλλεπάλληλοι μιθριδατικοί πόλεμοι εναντίον των Ρωμαίων ανάγκασαν τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία να στείλει ισχυρές δυνάμεις στον Πόντο, για να χτυπήσει τις εστίες της αντίστασης. Οι αρχαιοελληνικές πόλεις στη νότια ακτή της Μαύρης Θάλασσας καταστράφηκαν, πληρώνοντας πολύ ακριβά τη συμμετοχή των

πλοίων τους στους πολέμους. Οι ρωμαϊκές νίκες οφείλονται κυρίως στις εκστρατείες που διηύθυνε ο στρατηγός Λούκουλλος μετά το 73 π.Χ., αλλά το έργο της καταστροφής και της κατάκτησης ολοκληρώθηκε μετά το 66 π.Χ., όταν ο Πομπήιος νίκησε κατά κράτος τις ποιντακές δυνάμεις και ενσωμάτωσε το Μιθριδατικό Βασίλειο στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, το 64 π.Χ.

Ο ποταμός Τάναϊς-Δον και η Τάναϊς – σήμερα Ροστόβ, η πιο απομακρυσμένη αποικία του Εύξεινου

Η θάλασσα του Αζόφ (Μαϊώτις λίμνη) χωρίζει τη μαύρη γη της ανατολικής Ευρώπης (ουκρανική-ρωσική στέπα και Κριμαία) από τη στεπώδη πεδιάδα της

Ασίας (Κουμπάν) και την περιοχή του Καυκάσου. Το μεγαλύτερο μήκος της, Κερτς-εκβολές Δον, είναι 195 ναυτικά μίλια. Το μεγαλύτερο πλά-

τος της, ανατολή-δύση, είναι 95 ν. μίλια. Το βάθος της φτάνει τις 7 με 8 οργυιές (12,80 μέτρα με 14,60 μέτρα). «Ο πυθμην συνίσταται από κολλώδη ιλύν μετά

Αρχαία Τάναϊς (σήμερα Ροστόβ στον Δον), 2ος μ.Χ. αι.: ο έφιππος «Τρύφων Ανδρομένο», αντιβασιλέας του θοσοποριανού κρατιδίου της Αζοφικής, ήταν υποτέλης των Ρωμαίων.

οστράκων, ἐπὶ δὲ τῶν μπάγκων καὶ πληθὸν τῶν σύρτεων ἀπὸ ἄμμου μετὰ οστράκων». Ἡ μεγαλύτερη αλιευτική της εἶναι ἡ Σαπρά λίμνη (Σαπιοθάλασσα) στὴ δυτική πλευρὰ τῆς χωρίζει τὴν Κριμαία ἀπὸ τὴν Ἀζοφική καὶ τὴν Κριμαία ἀπὸ τὸν κορμὸ τῆς Ουκρανίας. Ἡ Γλῶσσα τοῦ Αραμπῆ, μιὰ ἀμμοῦδα μήκους 50 μιλίων, κλείνει τὴν εἴσοδο τῆς Σαπράς λίμνης.

Στο βορειότερο ἄκρο τῆς Μαιώτιδος ἐκβάλλει ὁ ποταμὸς Τάναϊς (Δον). «Ὅριον δὲ ὑπόκειται τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας», γράφει ὁ Στράβων στο 11ο βιβλίον τῶν *Γεωγραφικῶν*. «τὸ δ' ὑπὲρ τῶν ἔκβολων, ὀλίγον τὸ γνῶριμὸν ἔστι, διὰ τὴ ψύχην καὶ τὰς ἀπορίας τῆς χώρας, ἃς οἱ μὲν αὐτόχθονες δύνανται φέρειν, σαρεῖ καὶ γάλακι τρεφόμενοι νομαδικῶς· οἱ δὲ ἄλλοθενεὶ οὐχ ὑπομένουσιν.» Ὁμως παρὰ τὴ ψύχην, τοὺς πάγους, τὴς τρομερῆς παλίρροιας, ποὺ τραβοῦν τὰ νερά μιλία μακριὰ ἀπὸ τὴς λαοπώδεις ἀκτές, τὴς ομίχλης καὶ τῆς θυσέλλας, τὰ φοβερὰ ρεύματα, τὴν ἀποπικτικὴ καλοκαιρινὴ ἀτμόσφαιρα καὶ τὴς επιδρομῆς τῶν κουνουσιῶν, ποὺ ζοῦν στους βάλτους τοῦ Δέλτα, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας ἔχτισαν ἐδῶ τὴν πιο ἀποκαρσμημένη ἀποικία τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Ἡ Τάναϊς ἰδρύθηκε στα τέλη τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. καὶ ἦταν τὸ πιο προωθημένο ἐμπορικὸ κέντρο τῶν ἀποικιῶν τοῦ Κιμμερίου Βόσπορου. Φαίνεται ὅμως ὅτι πριν ἰδρυεῖ ἡ ἀποικία θὰ πρέπει να ὑπῆρχε κάποιος μικρὸς ἐμπορικὸς σταθμὸς, γιατί βρέθηκε ἓνα ἀγγεῖο τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνα στο Κριβορόσιε, 400 χλμ. μακριὰ ἀπὸ τὴς ἐκβολῆς τοῦ Δον, καὶ οἱ πρόσφατες υποβρύχιες ἀρχαιολογικῆς ἐρευνῆς στα βορειοδυτικὰ τῆς Ἀζοφικῆς ἔφεραν στὴν ἐπιφάνεια κεραμικὴ τῆς ἰδίας ἐποχῆς (τέλη τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.).

Το βυζαντινὸ ἐμπόριο στὴν Ἀζοφική

Στον στρατηγικὸ χῶρο τοῦ Δον, ἐκεῖ ὅπου συναντιοῦνται ἡ ευρωπαϊκὴ με τὴν ασιατικὴ στέπα, κατέληγαν ὅλες οἱ ὁρδῆς τῶν

Ἀσιατῶν ποὺ εἶχαν γιὰ ἀφετηρία τὴν Κεντρικὴ Ἀσία.

Ἡ πιο σημαντικὴ ἀπὸ τὴς πόλεις τῆς βορειοανατολικῆς αὐτῆς περιοχῆς ἦταν ἡ πρωτεύουσα τοῦ Κιμμερίου Βόσπορου, τὸ Παντικάπαιον-Βόσπορος, σήμερον Κερτς, στὴν εἴσοδο τῆς Ἀζοφικῆς. Οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ὡς τον 6ο μ.Χ. ἀπάνω προεπάθησαν να τὸ κρατήσουν κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τους, ἐξελληνίζοντας καὶ ἐκχριστιανίζοντας τοὺς τοξότες καὶ τοὺς ἱππεῖς ποὺ ἔφταναν στὸν Δον καὶ στὴ «μαύρη» καὶ εὐφορὴ γῆ τῆς στέπας. Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἔντονης βυζαντινῆς δραστηριότητας, ποὺ ξεκινούσε ἀπὸ τὴν πόλη τοῦ θρακικοῦ Βόσπορου καὶ ἔφτανε ὡς μεῖσα στὴν ευρωπαϊκὴ στέπα καὶ ὡς τὰ περάσματα τοῦ Καυκάσου καὶ τὴν Καπρία, ἦταν να ἐλέγξει στρατηγικὰ τὸν ανοιχτὸ δρόμο ἀπὸ τὴν Μογγολία καὶ τὴν Κίνα στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Δύση.

Ἀκόμα καὶ ὅταν οἱ Βυζαντινοὶ ἔχασαν τὸν ἐλεγχὸ τῆς Ἀζοφικῆς, τον 6ο αἰῶνα, δὲν ἔπαψαν ποτέ να στέλνουν διπλωματικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀποστολῆς γιὰ να καλλιεργοῦνε φιλικῆς σχέσεις με τοὺς λαοὺς ποὺ κατὰ καιροὺς κυριάρχησαν στὴς ευρωασιατικῆς στέπες γύρω. Εκεί πάνω λοιπόν, στα κάστρα τοῦ Δον, ἔπρεπε τὸ Βυζάντιο να αναχαιτίσει τὰ στίφη καὶ τὴς ἔφιπτες ὁρδῆς τῶν Ἀσιατῶν. Προσπαθώντας να ἐκχριστιανίσει τοὺς Πρωτοβούλγαρους καὶ ἀργότερα τοὺς Χάζαρους, μαθαίνοντας τοὺς πῶς να κλινοργῶνε τὴ γῆ, πουλώντας καὶ ἀγοράζοντας προϊόντα καὶ ἐθίζοντας τοὺς ἔτσι στὴς ἀρχῆς μιᾶς ἐμπορευματικῆς-πελατειακῆς κοινωνίας, στέλνοντας τεχνίτες καὶ λεφτὰ γιὰ να ἐνισχυθεῖ τὸ ἀμυντικὸ δίκτυο τῶν κάστρων πάνω στο ποτάμι, ἡ Βυζαντινὴ Αυτοκρατορία χρησιμοποίησε κάθε μέσο γιὰ να διασφαλίσει τὴς στέπες, να ἀποκλείσει τὸν μοριαὸ δίαδρομο ποὺ οδηγεῖ στὸν Δούναβη καὶ ἀπὸ κει στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ να ἐξασφαλίσει τὴν παρουσία τῆς στὴν Ἀζοφική. Ἄλλωστε ἀκόμα καὶ τὴ νάφθα γιὰ τὸ «υγρὸν πῦρ» ἀπὸ τὴς ἀγορῆς τῆς Ἀζοφικῆς τὴν προμη-

θεύονταν οἱ Βυζαντινοὶ, καὶ διότι αὐτὴν οἱ δρόμους τοῦ αυτοκρατορικοῦ στόλου θὰ ἔχαν ἓνα πολὺ ἀποτελεσματικὸ ἐπιθετικὸ ὄπλο.

Τὰ εφελθῆρια τῶν Βυζαντινῶν γιὰ τὴν Ἀζοφική καὶ τὸν Δον ἦταν δύο. Τὸ ἓνα, ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ Χερσόνησος (ἡ βυζαντινὴ Χερσῶν), βρισκόταν στο νοτιοδυτικὸ ἄκρο τῆς Κριμαίας. Τὸ ἄλλο ἦταν τὸ συμμαχικὸ κράτος τῆς Ζίχιας, ποὺ ἐκτεινόταν ἀπὸ τὰ στενὰ τοῦ Κερτς ὡς τὰ θαλασσιὰ πόδια τοῦ Καυκάσου. Κάτω ἀπὸ τὸ ἀργηνο πλέγμα τῶν εκπροσώπων τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, ποὺ ἦταν στενὰ δεσμευμένη με τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ Πατριαρχεῖο, οἱ Ζίχιοι, ὄχι μόνον ἐξασφάλιζαν τὴ νάφθα γιὰ τὴς ἀνάγκες τῆς Αυτοκρατορίας ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλευθερὴ ἐπικοινωνία ἀνέμεσα στὴς βυζαντινῆς πόλεις τῆς παραθαλάσσιας Γεωργίας καὶ τὴν Ἀζοφική.

Νάφθα γιὰ τὸ «υγρὸν πῦρ» καὶ χαβιὰρι γιὰ τὸ βυζαντινὸ συμπόσιον

«Εἷς δὲ τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς Μαιώτιδος εἰσέρχονται πολλοὶ τινες ποταμοὶ, ὃι Τάναϊς ποταμὸς, ὃ ἀπὸ τὸ κάστρον Σάρκελ ἐρχόμενος καὶ τὸ Χαράκουλα, ἓν ψῆ καὶ τὸ βερζιτικὸν ἀλιεύεται», γράφει ὁ αυτοκράτορας Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος τον 10 αἰῶνα. Τὸ βερζιτικὸν εἶναι ὁ οὐζύρρυγχος, ἐκλεκτὸ ψάρι τῆς Κασπίας καὶ τῆς Ἀζοφικῆς. Δίνει θαυμάσια ποιότητα χαβιὰρι καὶ ἓνα σπανιότατο μεζέ ποὺ γίνετα ἀπὸ τὸν τραγανὸ σκελετὸ καὶ τὰ πτερυγία τοῦ. Τὸ ψάρι ἐξαγόταν παστὸ στὴς βυζαντινῆς ἀγορῆς, καὶ ὑπῆρχε αυτοκρατορικὸς ἐλεγχὸς στὴν ἀλιεῖα καὶ στὴ διακίνησή τοῦ.

Οἱ ἐκβολῆς τοῦ Τάναϊ-Δον ἀπέμουν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη 630 ναυτικὰ μίλια.

«Ἰστέον, ὅτι ἔξω τοῦ κάστρου Ταμάραχα (Χερσόνησος Ταμῶν, ἀνατολικὸς Κιμμερίου Βόσπορος, σήμερον περιοχὴ Κομπάν-Κραονοντάρ) πολλὰ πηγαὶ ὑπάρχουσι ἀφθον ἀναδιδοῦσαι.» Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος.